

Ivan Šestan

Etnografski muzej

Zagreb

isestan@etnografski-muzej.hr

UDK 39.01:001.4

67/68:39.01

Pregledni članak

Primljeno: 04.08.2006.

Prihvaćeno: 17.08.2006

Tradicijski zanati

O problemima etnološkog definiranja «jasnog pojma»

Smislim odličnu definciju, a pojam neće u nju!
I. Š.

Na primjeru upotrebe termina «tradicijski zanati», autor razmatra pojavu upotrebe termina čije nam se značenje čini toliko jasnim, da ne uočavamo nepostojanje njihove definicije. Paradoksalno je da u tu skupinu pojmova idu i pojmovi na kojima se temelji određenje područja kojim se etnologija bavi, npr., tradicija i baština. U nedostatku egzaktne definicije takvih pojmova, autor rješenje vidi u subjektivnoj procjeni stručnjaka za svaki pojedinačni primjer. Koliko god željeli izbjeći subjektivnost u znanstvenom radu, neprestano smo svjesni činjenice da je to u potpunosti nemoguće, pa ta subjektivna komponenta postaje kriterijem stručnosti.

Ključne riječi: tradicijski zanati, obrti, terminologija, etnologija

Uvod

Etnologu koji se bavi temom «tradicijski zanati», u nedostatku jasne definicije ovog pojma, kao jedina mogućnost ostaje vlastita odluka o kriterijima kojima će odabrati djelatnosti što ih namjera obraditi. Rezultat su takva pristupa radovi koji se bave odabranim djelatnostima na određenom području ili razdoblju, a koji uvijek ostavljaju otvoreno pitanje jesu li neki zanati izostavljeni, tj. je li autorov izbor kriterija trebao biti drugačiji.

Uobičajeni su kriteriji: arhaičnost tehnologije izrade i oblika proizvoda; društveni sloj kojem su namijenjeni; proizvodnja za tržište ili vlastitu obitelj; udio prihoda od

zanata u odnosu prema prihodima od poljodjelstva i/ili stočarstva; način plaćanja rada majstora i sl. Koliko god je potrebno imati na umu ove kriterije, njihova rigidna primjena vodi nas nepreciznoj, a učestaloj podjeli na vještine koje se primjenjuju kao zanati (obrti), odnosno kao domaća radinost (rukotvorstvo). Na primjeru tradicijskih zanata, želim ukazati na poteškoće na koje nailazimo i u etnološkoj obradi drugih tema, a vezane su uz poteškoće oko njihova preciznog formuliranja.

Kao *terminus technicus* pretežno ću koristiti sintagmu «tradicijski zanati», jer mi se čini da u etnološkim tekstovima ona preteže, no nužnim smatram razmotriti i njezine inačice jer nije riječ o sinonimima: tradicijski/narodni/stari zanati/obrti.

Kao polazište, treba uzeti značenje termina od kojih se sintagma sastoji (tradicijski, zanat, obrt), ali samo onoliko koliko je potrebno za oslikavanje složenosti problema pri definiranju cijele sintagme, a ne i svakog termina pojedinačno. I definiranje je svakog od njih opterećeno poteškoćama, a poglavito termin «tradicijski». Isto vrijedi i za etnološki (antropološki) okvir ove teme, pa ću koristiti radove samo troje teoretičara (Rihtman-Auguštin, Bausinger, Boyer), smatrajući da su oni dovoljni za razumijevanje problematike.

Da u razmatranju svih pojava pučke kulture treba uzimati u obzir vrijeme i prostor, nepotrebno je dokazivati, pa to spominjem samo da bih objasnio izbor izvora koje koristim. U tom ću smislu, uz građu iz vlastitih terenskih istraživanja, pokušati dokučiti kakav su odnos prema ovom pitanju imali autori bez čijih djela (i djelovanja) o hrvatskim tradicijskim zanatima ne bi bilo uputno govoriti, iako se nisu bavili definicijom pojma «tradicijski zanati» (Radić, Berger, Hefele).

O definiciji

«Tradicijski zanati» pripadaju u skupinu pojmova koje smatramo «samorazumljivim» (*sa značenjem koje je očito*),¹ pa je to barem djelomično razlog što nema rasprave o njegovoj definiciji. Stereotip o «samorazumljivosti» ove sintagme proizlazi iz istoga takvog stereotipa o njezinim dijelovima: tradicija, narodno, zanati, obrti.

Tradicija

Unatoč obilju antropološke literature o tradicijama i tradicionalnim društvima, znanstvena teorija tradicije ne postoji (Boyer, vii). Etnološke i/ili antropološke definicije riječi *tradicijski* nisu daleko otišle od doslovnog tumačenja latinske riječi *traditio*, *tradere*: predanje, usmena predaja, običaj, poredak, pravila ponašanja koja prelaze s pokoljenja na pokoljenje. Kao što očekujemo da doslovno značenje ove latinske riječi

¹ self-evident

svi znamo, slijedom toga svi znamo i što je tradicija (Boyer, viii). Pascal Boyer citira Shilsovu formulaciju, prema kojoj bi se uobičajeno mišljenje o tome što je tradicija moglo izraziti formulacijom da *tradicija obuhvaća sve što društvo u datom vremenu posjeduje, a što je postojalo i prije nego je došlo u posjed sadašnjih nositelja*. Obojica se slažu da je ovakva definicija beskorisna, pa kada bismo imali nju na pameti, odgovor na pitanje koje zanate možemo danas smatrati tradicijskim, obuhvatio bi sve one koji u suvremenom društvu postoje, a postojali su u prethodnom društvu, pa bi to, uz ostale, bili, npr. automehaničarski, vulkanizerski, vodoinstalaterski pa i stolarski zanat čiji majstor izrađuje kuhinje po mjeri. Pokušamo li, međutim, precizirati da pod terminom «tradicijski zanat» podrazumijevamo one čije se vještine prenose usmeno, izvan institucije (škole), tada smo isključili, npr., paško i lepoglavsko čipkarstvo, vezenje konavoskog veza, šivanje šestinskih *lajbeka*, izradu dječjih igračaka na Lazu i druge čije su se vještine stjecale različitim oblicima školovanja.

Zanat/obrt

I za druga dva pojma koja čine sintagmu: *obrt, zanat*, često smatramo da su samorazumljivi, da su sinonimi, a ako i pokušamo pronaći razliku u njihovim značenjima, lako ćemo pogriješiti.

U *Rječniku hrvatskog jezika* Vladimira Anića riječ «obrt» tumači se kao «privatna djelatnost» i «cirkulacija novca i kapitala» (Anić, 397),² a «zanat» kao izučenu djelatnost, struku, vještinu znanje (Anić, 837).³ Skok još dodaje da riječ potječe od arapske riječi «zanaat» sa značenjem: vještina, znanje (Skok, 642).⁴ Iz ovoga bismo mogli zaključiti da «obrt» znači djelatnost kojom se privređuje (u kojoj se «obrće» kapital), dok zanat označuje vještinu kojom se, nužno, ne zarađuje.

Riječ «zanat» Akademijin *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* tumači kao i dva prethodno navedena, izvodeći značenje riječi «obrt» iz riječi «obrtnan» (tj. okretan) (Rječnik JAZU, 471).⁵ Prema tome, obrt je rad koji se radi okretno, provrtano, pa bi se ova dva termina, zanat i obrt, mogli tumačiti i kao sinonimi.

Da se ipak ne radi o sinonimima, može se zaključiti i po različitom kontekstu u kojem se svaki od ovih termina koristi u svakodnevnom jeziku:

² Obrt 1.a. zanatstvo b. zanat kao privatna djelatnost; 4. opticaj, obratovanje, okretanje, cirkulacija (novca i kapitala).

³ Zānāt, 1. izučena proizvodna, prerađivačka, obrađivačka ili uslužna djelatnost 2. *razg.* a. zanimanje, struka, zvanje, profesija b. vještina, umješnost, znanje, majstorija.

⁴ Zānāt, «obrt (hrv. neologizam) ... Balkanski turcizam arapskog podrijetla (ar. zanaat «vještina, znanje» > tur. sanat, sanatli, sanatçı) iz esnafske terminologije: bug. zanâjat, arab. zanât, cinc. zānate.

⁵ Obrt, c) obrt je književna riječ novijih vremena za *njem.* Gewerbe, Industrie, *tal.* industria, tj. rad u velike, kojim se izrađuju različite sirovine (drvo, gvožđe, kamen, koža itd.) za namirenje ljudskih potreba, ali se uzima i mjesto: zanat, tj. rečeni rad na malo. Riječ je načinjena prema adj. obrtnan, koji znači: okretan, provrtan.

- Liječnik koji zna svoj zanat! Umjetnik koji je savladao zanat! Znanstvenik od zanata! ali:

- Obrtnička komora. Pokrenuti obrt. Voditi obrt.

Čini se da bismo, nakon ovakve kratke jezične analize i nakon analize funkcije termina u jezičnoj praksi, mogli zaključiti da razlika između termina «obrt» i «zanat» ipak postoji, i da se može formulirati na sljedeći način:

- U značenju riječi «obrt» naglašena je njegova funkcija djelatnosti kojom se vještina prakticira kao egzistencijalna osnova obitelji. Za narav obrta nije važno koliko tehničkom vještinom vlada sam vlasnik obrta, koliko je važno da tom vještinom vladaju majstori koje zapošljava.

- «Zanat» znači poznavanje vještine, ali njezino prakticiranje nije nužno usmjereno prema tržištu, a kada i jest, osim kao «obrt», prakticira se i kao izvor dopunskih prihoda, a rad se često naplaćuje u naravi.

Osim termina «tradicijski zanat», u upotrebi je i termin «stari zanat». Njega uglavnom koriste povjesničari za proučavanje cehovskih zanata, dakle izučenih zanata čiji su majstori posjedovali majstorske diplome. Svaki je od tih zanata, međutim, i etnološko područje.

Inačice i njihove kombinacije

Osnova je svakog zanata vještina (pa i talent) u obradi sirovina ili pružanju usluga, no svakom je etnologu poznato da se ona prakticira na različite načine: dok je proizvodnja jednih okrenuta tržištu, pa ih to klasificira kao obrtnike, drugi proizvode samo količinu proizvoda koja je potrebna u vlastitoj obitelji, i njihovu djelatnost ponekad nazivamo «domaćom/kućnom radinosti». Između ovih dviju, jasno određenih kategorija, pruža se, međutim, široko polje nijansi i njihovih kombinacija u kojem djeluju majstori što su vještine stekli na različite načine, kojima on predstavlja različit udio u ukupnim prihodima, koji svoje usluge naplaćuju na više načina, specijaliziranih prema proizvodima ili prema materijalu koji obrađuju i sl. Na određenom području i razdoblju, ista djelatnost postoji kao zanat, obrt, kućna radinost, odnosno kao dopunska djelatnost i djelatnost kojom se zadovoljavaju vlastite potrebe. Velik broj kombinacija ovih obilježja čini nemogućim pronaći zajedničko obilježje kao kriterij kojim bismo za svaku djelatnost što se bavi obradom materijala ili pružanjem usluga mogli procijeniti je li riječ o zanatu (obrtu) i je li on tradicijski.

Način stjecanja vještine – primjer obrade drva

Složit ćemo se da je tradicija dinamična i da se razvija samostalno i pod utjecajima. Novije faze razvoja nisu uvijek zamjenjivale prethodnu, već su dvije (ili više njih) u

praksi paralelno ostajale žive, kao što je to uočljivo na primjeru majstora za preradu i obradu drva.

«Izučeni» majstori ovih zanata bili su specijalizirani (stolari, tesari, bačvari i dr.), a svoj su rad uglavnom naplaćivali u novcu. Njihov su pandan specijalizirani «priučeni» majstori koji su poznavanje osnova zanata u pravilu stjecali kod «izučenih». Djelovali su na selu, bavili se izradom jednostavnijih i manjih predmeta, a često samo održavanjem (npr., bačava). Uz njih su, međutim, na selu djelovali «priučeni» majstori čija se specijalizacija nije temeljila na vrsti proizvoda, već drvu kao materijalu koji obrađuju. Oni su bili poznati kao «drveni majstori» jer su proizvodili gotovo sve što se moglo izraditi od drva. Od asortimana koji su dijelili s majstorima specijaliziranim po vrsti proizvoda, izrađivali su jednostavnije predmete (jednostavniji namještaj, manje i jednostavnije bačvarske proizvode), no nerijetko i vrlo komplicirane (drvene kuće često impozantnih dimenzija, mlinove, čamce i dr.), ali i proizvode koje drugi nisu proizvodili (rala, drvene plugove, jarmove, preslice, drške za alat). Vjerujem da ovo dovoljno jasno upućuje na postojanje dviju podjednako «tradicijskih» tradicija – one koja svoje majstore uči (ili «priučava») i one čiji majstori osnove vještine sami preuzimaju od drugih i usavršavaju vlastitim iskustvom.

Zanat ili kućna radinost

U radu u kojem se bavi tradicijskim mišljenjem, Dunja Rihtman-Auguštin predstavlja model za istraživanje, koji temelji na zaključku da kazivači, ali i zapisivači idealiziraju život u zadrugama i da su odmaci od takvih idealiziranih obrazaca znatno više od izuzetaka. I dok se «specijalizirani rad» (zanat, obrt) na razini «idealne kulture» u okviru pojma «zajednica rada» ne spominje, na razini «stvarne kulture» on se spominje kao kategorija proturječna zajedništvu. Također, dok se obitelj idealizira kao nezavisna u odnosu na opće tokove društva, u stvarnosti je u raznovrsnim i intenzivnim kontaktima, pa i okrenuta tržištu (Rihtman-Auguštin, 185). Svakako je talent i bavljenje naučenom vještinom pojedinca izdvajao unutar zajednice (obitelji), što je dovodilo do antagonizama. U tom je smislu značajna činjenica da je na razini idealne kulture, u zajednici imovine «osebac»⁶ izuzetak od nedjeljive zajedničke imovine, dok je u stvarnosti čest. Takva imovina inokosne obitelji, kao dijela zadruge, vrlo je često stjecana upravo zanatskim vještinama, a intenzivnije bavljenje njima, naročito po raspadu zadruge, popimalo je različite oblike obrta.

Poznato je da bogata tkalačka baština hrvatskog sela podrijetlo ima u dvije tradicije. Prva je «ženska», tehnološki inferiornija, ali ornamentikom i koloritom bogatija. Njome se bave žene koje vještinu prenose s jedne ženske generacije na drugu. Druga,

⁶ Jedan od naziva za osobnu imovinu člana kućne zadruge, a koja nije uključena u zajedničku imovinu zadruge.

raširena u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i Istri, podrijetlom je iz srednjoeuropske manufakturne (predindustrijske) tradicije, i njezini su nositelji muškarci.

Uz tkalačku djelatnost ovakvog, dvostrukog podrijetla, vezan je stereotip: žene podmiruju potrebe svoje obitelji i tkaju u tzv. «slobodno vrijeme», najčešće zimi u poljodjelski slabije aktivno doba godine, muškarci tkaju tijekom cijele godine i tako osiguravaju egzistenciju. Time smo formulirali zaključak da se tkalci bave obrtom, a tkalje kućnom radinosti.

Provjerimo ovu tvrdnju na primjeru stereotipa o bogatoj Slavoniji, regiji u kojoj djevojke od majki i baka uče tkalačke i vezilačke vještine, i uz njihovu pomoć izrađuju tekstilne proizvode koje će sobom ponijeti kao miraz. Da bi slika bila objektivna, treba uzeti u obzir da su u neposrednoj blizini bogatih obitelji živjele i brojne siromašne. Iz takvih su obitelji najvještije tkalje i vezilje bile poznate i u široj okolini, i svojom vještinom osiguravale svojim obiteljima znatne prihode. Ako uzmemo u obzir da je zemlja bila mjerilo bogatstva i siromaštva, možemo postaviti pitanje što je dopunska, a što osnovna djelatnost, kako za tkalca, tako i za tkalju.

Gradski su se obrtnici, pa i oni koji su svojim proizvodima opskrbljivali selo, smatrali srednjim slojem. Oni su, međutim, kao i njihovi *ladanjski* kolege često imali veći ili manji posjed na selu, koji su ponekad djelomično obrađivali sami, ali su im zemlju često obrađivale i mušterije plaćajući njihov stručni rad fizičkim. Seoski majstori, ponekad i oni «izučeni», obrt su prakticirali samo u vrijeme stanke od poljodjelskih radova. U Gorskome kotaru, npr., bili su poznati i tzv. neprijavljeni majstori. Oni su podjednako mogli biti «izučeni» kao i «priučeni», a svoj obrt nisu prijavljivali jer bi ih to obvezivalo da im radionice moraju biti redovito otvorene i da zapošljavaju određeni broj pomoćnika i naučnika. Takvu obvezu nisu prihvaćali isključivo zbog toga što se nisu željeli odreći bavljenja poljodjelstvom, tako da su posao preuzimali od «prijavljenih» obrtnika kako bi svoju zanatsku praksu mogli prilagoditi poljodjelskoj.

U pokupskom dijelu Gorskog Kotara poznati su bili samouki majstori koji su popravljali satove. Znanan dio zimskog razdoblja provodili su «*hausirajući*», obilazeći sela u Posavini, Moslavini i Slavoniji u potrazi za satovima koje treba popraviti, da bi se, kada su vremenske prilike dopustile, vratili u Gorski Kotar poslovima u šumi.

Ovi primjeri jasno govore da se jedna djelatnost ne smije dijeliti na «zanat, obrt» i «kućnu radinost» uzimajući kao kriterij podrijetlo dotične tradicije. Više bi opravdanja bilo takvu podjelu temeljiti na načinu prakticiranja stanovite vještine (bila ona primljena «predajom» ili «naučena») i njezinom udjelu u ukupnim prihodima obitelji. U tome, pak, treba biti oprezan kada želimo stvoriti opće zaključke kako za određeno vrijeme, tako i prostor, a svakako treba biti svjestan činjenice da klasifikacije, u pravilu, ostavljaju stanovitu količinu «nedjeljivog».

Je li na temelju ovih primjera moguće stvoriti opći zaključak o tome koje su djelatnosti bile egzistencijalna osnova obitelji majstora, a koje dopunska djelatnost (tj. što je bio «obrt», a što «domaća radinost»)?

Usluge

Kako bi obrtnike u Zapadnoj Africi odredio kao društvenu skupinu, Boyer ih klasificira kao skupinu koja se bavi «nepoljoprivrednim» djelatnostima,⁷ pa kao primjere navodi kovače, lončare, tkalce, one koji se bave liječenjem itd. (Boyer, 101). Ovaj termin može zadovoljiti potrebe konteksta u kojem je upotrijebljen, no kao («negativna») definicija ne obuhvaća jedan broj neproizvodnih djelatnosti koji jezikom suvremenih gospodarstvenika nazivamo «uslugama».

Dio se tih djelatnosti razvio iz potrebe pojedinih gospodarstava koja vlastitim snagama nisu bila u stanju obaviti sve poslove koje su ona zahtijevala. Iz ekonomski slabijih, ali brojčano snažnijih obitelji angažiraju se sluge, pastiri, nadničari. Za pružanje ovakvih «usluga» znanje se stjecalo vlastitim iskustvom uz minimum «podučavanja», tako da su često sluge i pastiri bili djeca. Plaćana su bila osnovnim životnim potrebštinama: odijelom, hranom i mjestom za spavanje i doslovno su živjeli isključivo od svog rada.

Nasuprot tome, u Dalmatinskoj zagori, Bukovici i Ravnim kotarima u tradiciji transhumantnog stočarstva, ugledne družine vrsnih profesionalnih pastira s izgrađenom hijerarhijskom strukturom, u proljeće vrše «izdig» – istjerivanje stoke na planinske pašnjake, gdje ih čuvaju do jeseni. Skupine su nepisanim pravilom stjecale pravo da godinama istjeruju ovce većeg broja istih vlasnika. Velik broj grla, ali i svi poslovi oko stoke na pašnjacima zahtijevali su znanje koje se od iskusnijih pastira preuzimalo godinama. Stjecanjem tih znanja osiguravalo se, kako napredovanje unutar pastirske skupine, tako i ugled i uspjeh u poslu na području na kojem je skupina djelovala.

Na isti su način, preuzetim i vlastitim iskustvom, znanja stjecale i sve vrste narodnih liječnika, muzičara, narikača, vračara, a s obzirom na to da se radi o «neproizvodnoj djelatnosti», dodajmo ovamo zvonare i prosjake.

Zaključak

Osim termina «tradicijski zanati», u etnologiji kao i njenoj američkoj inačici – kulturnoj antropologiji, postoji znatan broj pojmova koje smatramo «samorazumljivim». Ima poteškoća pri definiranju svih sintagmi koje sadrže pojam «tradicijski», jer, kao što je već spomenuto, znanstvena teorija tradicije ne postoji. Poteškoće još dodatno povećava upotreba različito kombiniranih pojmova koji se koriste kao sinonimi (tradicijski/domaći/stari obrti/zanati), pa naša upornost da formuliramo definiciju rezultira stereotipom koji zbog nepreciznosti *ipso facto* ne može biti definicija. Kao što stereotip o kršnim, visokim Ličanima, a malim i debelim Slavoncima nije definicija,

⁷ ... non agricultural activities

jer ne obuhvaća male, debele Ličane i mršave visoke Slavonce,⁸ tako ni stereotip da su majstori tkalačkog obrta muškarci, ne može definirati tkalački obrt jer zanemaruje tkalje koje su velik dio prihoda osiguravale tkajući za druge, i tkalce koji su imali prihode od poljodjelstva bilo da su (barem djelomično) obrađivali zemlju, bilo da su svojim radom plaćali njezinu obradu.

Čini se da na temelju kriterija koje najradije koristimo u određivanju je li riječ o tradicijskom zanatu (stjecanje vještine usmenom predajom, način naplate proizvoda ili usluge, ustaljenost tehnologije i materijala itd.) taj pojam ne možemo definirati, pa smatram da se u toj prosudbi moramo voditi vlastitom (dakle, subjektivnom) stručnom prosudbom.

Antun Radić u djelu *Osnova za sabiranje i proučavanje grade o narodnom životu* (1891.) temu *zanati* nije odvojio u posebno poglavlje (doduše, postoji poglavlje *Trgovina*), mada se toj temi posvećuju pitanja u okviru drugih tema. Tako se, npr., traže odgovori na pitanja kupuje li se odijelo i gdje, traže opisi alata pojedinih majstora i tko ih izrađuje, jesu li majstori izučeni ili priučeni i sl. Tako u monografijama pisanim prema *Osnovi* nalazimo vrijedne podatke o zanatima. Ipak, možemo zaključiti, da Radić, pišući *Osnovu*, nije definirao *tradicijski zanat*, iako ga je imao na umu, prepuštajući svakom tko se bude služio građom da sam procijeni koje bi podatke trebalo svrstati u ovu temu.

Slično vrijedi i za djelo Ferde Hefelea *Naši domaći obrti* (1896.), mada naslov može unijeti nedoumicu. On, naime, upućuje da će se rad baviti djelatnostima koje se izvede kod kuće ili da su kod kuće naučene, možda čak o obrtima «priučenih» majstora. U predgovoru svom nevelikom, ali vrlo vrijednom djelu, objašnjava da ga je na pisanje potaknula želja da prikupi hrvatsko nazivlje za različite alate kojim bi zamijenio «iskvareno» njemačko. Mada ga i sam smatra *malenim i nesavršenim* (Hefele, VI), sam odabir, u deset poglavlja raspoređenih i obrađenih obrta, otkriva nam njegovo subjektivno shvaćanje pojma.⁹ Čitavo je djelo većim svojim dijelom posvećeno nazivlju, dok se o majstorima, njihovu obrazovanju i značenju bavljenjem zanatom za njih i njihove obitelji malo može saznati. No, značajno je da pod istim naslovom govori, npr., o tkalstvu u Lici i Krbavi, gdje se očito radi o tipičnoj vještini autarkične obitelji, kao i o lončarstvu koje proizvodi za tržište.

Početak dvadesetog stoljeća Salomon Berger pokušao je realizirati svoju ideju o organiziranju tkalstva, «tradicijskog zanata» *par excellence*, kao «kućne industrije». Pa iako u stvari nije moglo biti riječi o stvarnoj industriji (prije o manufakturi), ovaj nas

⁸ Parafraziram ovdje Boyerov primjer stereotipa o žirafama kao dugovratim životinjama i limunu kao žutom voću, koji ne može biti definicija, jer su žirafa kratkog vrata i plavkasti limun, i žirafa i limun (Boyer: 104).

⁹ Sadržaj: I. Tkalčija po Lici i Krbavi; II. Narodno suknarstvo i bojadisanje; III. Čohašija (abađiluk); IV. Nešto o narodnom kroju i šavu; V. Bosanska kuća; VI. Narodno lađarstvo; VII. Naši domaći mlinovi i mlinarija; VIII. Narodno đugarstvo i grada za đugarstvo nazivlje; IX. Narodna lončarija; X. Nešto o narodnoj klesariji.

termin uvodi u razdoblje u kojem je pitanje kako pomoći selu da ostatke autarkične privrede iskoristi na svoju dobrobit, postavljano sve češće, proporcionalno brzini kojom vrijednosti ruralne kulture nestaju.

Stari zanati nestaju (urari, zlatari), mijenjaju tehnologiju i asortiman (kovači postaju bravari), pojavljuju se novi kojima ni stogodišnja tradicija nije dovoljna da bi postali «stari, tradicijski» zanati (automehaničari), pa neki i nestaju prije nego ostare (radio i TV-mehaničari), drugi prilagođuju svoje djelovanje suvremenim društvenim obrascima (frizeri postaju *stlisti*, krojači *kreatori*). Uzmemo li u obzir dugu tradiciju zanata kao oblika privređivanja, a s druge strane ubrzane društvene i tehnološke mijene, sve su ove promjene razumljive.¹⁰

Od Bergerova neuspjelog pokušaja do danas, možemo zamijetiti da se motivu o pomoći selu u ekonomskom smislu pridružio i sindrom «očuvanja identiteta» kao sve prisutnija sintagma suvremenog društva.

Postavljanjem pitanja koje od zanata trebamo štititi (stimulirati), pitamo se o ulozi tradicije u suvremenom društvu. Ako tradicijske zanate u suvremenom društvu shvatimo kao relik, smještamo ih u kontekst kulturne prošlosti, ali već time što ih sa stanovišta današnjice vrednujemo kao nešto što vrijedi očuvati, mijenjamo njihovo značenje jer im pridajemo funkciju u kulturnom horizontu današnjice (Bauzinger, 231). Kulturne elemente prošlosti danas ne možemo očuvati u «okamenjenom» obliku i, ako želimo da funkcioniraju u suvremenom društvu, moramo im dopustiti prilagodbu. Tradicijski zanat, koji doslovce poštuje «izvornu» tehnologiju, oblik proizvoda i materijal, u današnje vrijeme nema izgleda za opstanak, čak i kada bismo utvrdili što podrazumijevamo pod pojmom «izvorni».

U Gospiću djeluje lončar koji je vještinu obrade gline naučio od jednog od posljednjih majstora iz obližnjega nekadašnjega lončarskog centra Kaluđerovca. Kada bi poštivao tehnologiju koju je naučio (kopanje gline i njezinu mukotrpnu obradu, upotrebu «ručnog lončarskog kola», pečenje vatrom itd.), danas sigurno ne bismo mogli kupiti po formi tipičnu kaluđerovačku peku. Iako je ona danas izrađena na električnome lončarskom kolu od uvozne talijanske gline, koja izdrži i do 1500°C pa ne puca kao što su pucale stare peke, te pečena u električnoj peći, ipak smatram da se još uvijek radi o «reliktu» koji sa stanovišta današnjice trebamo vrednovati kao vještinu koju u komercijalnom obliku treba stimulirati, jer je očuvana tipična forma i funkcija kaluđerovačke peke.¹¹

¹⁰ U ovom kontekstu paradoksalno zvuči činjenica da se «zanat sa najdužom tradicijom», u europskim kulturama do danas gotovo i nije promijenio, niti mu, za sada, prijeti izumiranje.

¹¹ Smatram važnim spomenuti da ovaj majstor lončarskim zanatom ne može ostvariti prihod od kojeg bi mogao živjeti, pa mu je glavni izvor prihoda trgovina. Osnovna pretpostavka za opstanak tradicijskog zanata u suvremenom društvu njegov je komercijalni učinak, što uključuje korištenje suvremene tehnologije. Ispravno bi bilo zaštitom uključiti i poznavanje vještine: uz djelovanje na komercijalnoj osnovi, trebalo bi stimulirati i različite oblike demonstracija (podučavanja) tradicijskog načina izrade.

Nastojeći poduzeti konkretnu akciju u cilju opstanka tradicijskih zanata kao dijela kulturne baštine, Hrvatska obrtnička komora planira poduzeti mjere kojima bi se olakšalo djelovanje majstorima tradicijskih zanata i ukazalo na njihov značenje kao elementa kulturne baštine. Osim mjera koje bi te obrte stimulirale u financijskom smislu, predviđeno je i dodjeljivanje oznake koja bi jamčila da se radi o autentičnoj kulturnoj vrijednosti. Primjenu ovih mjera treba regulirati pravilnikom, koji u prvome redu treba odrediti na koje će se zanate one odnositi. Osim problema s definicijom, postavlja se i pitanje treba li doista štiti sve zanate koje smatramo tradicijskim.

Nastojanje da se pronađu najbolja (ili najmanje loša) rješenja ovih problema, čini se da je razlog što konačan tekst ovog Pravilnika još uvijek nije oblikovan, već postoji samo kao radni tekst. Članak 2, tog teksta, opisuje što se smatra tradicijskim obrtom, pa iako takav opis u etnološkom smislu ne možemo smatrati definicijom, ako imamo u vidu cilj koji se želi postići, čini se da je formulacija blizu upotrebljivosti. S obzirom na to da se osim na tradicijske, ovaj članak odnosi i na umjetničke obrte, citirat ću samo dio tog članka:

“Tradicijskim i umjetničkim obrtom u smislu ovog Pravilnika, smatraju se oni obrti, koji izrađuju proizvode ili pružaju usluge s pretežitim udjelom ručnog rada, za koje je potrebno posebno poznavanje obrtničkih vještina i umijeća, te koji se tehnikama proizvodnje i rada, namjenom i oblikom, oslanjaju na obrasce tradicijske kulture pa u tom smislu mogu simbolizirati lokalni, regionalni ili nacionalni identitet.”

Pod tradicijskim, odnosno umjetničkim obrtima, smatraju se i oni koji se u procesu izrade proizvoda/pružanja usluga koriste i novijim tehnologijama, rabeći suvremenije alate u nekim fazama izrade, kako bi se posao olakšao i ubrzao, ako se takvim sredstvima-pomagalima ne obezvređuje estetska razina i karakter tradicijskog, odnosno umjetničkog obrta.

Obrti, čiji se proizvodi prenose generacijski i koji se i danas oživljavaju s novim funkcijama – u obliku suvenira, i sve više koriste u turističkoj ponudi hrvatske kulturne baštine, također se u smislu ovog Pravilnika mogu smatrati tradicijskim ili umjetničkim obrtima.

Ovakav opis područja na koje se Pravilnik odnosi, više je uputa za stručno povjerenstvo koje bi trebalo procjenjivati svaki pojedinačni primjer nego li definicija.

Na kraju, postavimo sa stajališta današnjice još jednom pitanje: što je to tradicijski zanat kao djelatnost koju je danas moguće štiti kao kulturno dobro? Smatram da je u nedostatku egzaktno definicije, rješenje u subjektivnoj procjeni stručnjaka za svaki pojedinačni primjer. Koliko god željeli izbjeći subjektivnost, moramo biti svjesni činjenice da je to nemoguće u potpunosti, pa komponenta subjektivnosti postaje kriterijem stručnosti. Procjenu treba temeljiti na sljedećim elementima: arhaičnost tehnologije, autentičnost forme, funkcija proizvoda i materijala od kojeg je izrađen. S obzirom na to da uz doslovno poštivanje svih tih elemenata takva djelatnost danas ne bi mogla opstati, na stručnjaku je da procijeni koje je od njih i u kojoj mjeri pojedini zanat (ili njegov proizvod) sačuva.

Izvori i literatura

Anić, V. (1991) *Rječnik hrvatskog jezika*, Novi Liber, Zagreb

Bauzinger, H. (2002) *Etnologija, Od proučavanja starine do kulturologije*, Biblioteka XX vek, Beograd

Berger, S. (1907) *Tragedija hrvatske tekstilne kućne industrije*, Zagreb

Boyer, P. (1990) *Tradition as Truth and Communication, A cognitive description of traditional discourse*, Cambridge University Press

Hefele, F. (1896) *Naši domaći obrti*, Sisak

Radić, A. (1867) *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu, u: Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, JAZU, Zagreb

Rihtman-Auguštin, D. (1984) *Struktura tradicijskog mišljenja*, Školska knjiga, Zagreb

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb

Skok P. (1971-1972) *Etimologijski rječnik*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

Hrvatska obrtnička komora: *Teze za izradu nacrtu prijedloga Pravilnika o tradicijskim i umjetničkom obrtima* – Radni materijal

Podaci s vlastitih terenskih istraživanja